

صد جستار بنیادی در کتابداری و اطلاع‌رسانی

• دکتر یزدان منصوریان^۱

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

چکیده

مقاله حاضر با هدف ترسیم تصویری کلی از حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی، به معرفی اجمالی صد موضوع پایه در این رشته می‌پردازد. این موضوع‌ها در ده دسته طبقه‌بندی شده و عبارتند از: مبانی کتابداری و اطلاع‌رسانی، کاربرد سایر علوم در این رشته، رسالت‌های کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی، انواع کتابخانه‌ها، کارکردها و ملزومات ساختمان کتابخانه‌ها، زمینه‌ها و حوزه‌های کار و فعالیت برای دانش‌آموختگان این رشته، راه‌های عمده فراروی کتابداری و اطلاع‌رسانی، مشخصه‌های متمایزکننده آن از رشته‌های مشابه، ویژگی‌ها و مهارت‌های کتابدار موفق و سرانجام شاخص‌هایی از پیشرفت کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران طی سال‌های اخیر. هریک از این طبقه‌ها خود شامل ده بخش است، که در مجموع صد موضوع مورد بحث در این مقاله را تشکیل می‌دهند. تصویری که از حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی در مقاله حاضر ترسیم شده نشان‌دهنده گستردگی این رشته و تنوع زمینه‌های کار و فعالیت در آن است که این امر فرصت‌های ارزشمندی در اختیار کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی قرار می‌دهد و آنان را برای همگام شدن با تحولات سریع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی آماده می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: کتابداری و اطلاع‌رسانی، کتابداران، کتابخانه‌ها

مقدمه

مقاله معرفی کرد. با این حال نوشته حاضر تلاشی است برای تبیین مهم‌ترین وجوه این حرفه/علم و ارائه تصویری کلی از آن.

ضمناً در بخش‌هایی از این مقاله به برخی از مفاهیم و واژه‌های تخصصی مانند هستی‌شناسی^۲، علم‌سنجی^۳، اشاعه^۴، گزینشی اطلاعات^۵ و جز آن اشاره شده که ممکن است برای خوانندگان غیر کتابدار تا حدی ناآشنا و مبهم باشد. بدیهی است که حجم محدود نوشته حاضر امکان تبیین همه این موارد را از نویسنده سلب کرده است، اما به مراجعه به دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی یا دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، که هر دو در فهرست منابع آمده‌اند، می‌توان توضیحات کافی را درخصوص چنین مفاهیمی به‌دست آورد.

کتابداری و اطلاع‌رسانی نه فقط یک حرفه، بلکه یک علم و یک رشته دانشگاهی است. از این رو در این مقاله از آن به‌منزله یک حرفه/علم^۶ یاد می‌شود که معرفی و شناخت آن مستلزم تبیین وجوه تشکیل‌دهنده آن و توصیف حوزه‌ها و فعالیت‌هایی است که کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی به آنها می‌پردازند. بر این اساس، در مقاله حاضر یکصد ویژگی اصلی کتابداری و اطلاع‌رسانی تحت عنوان «صد جستار» در ده مقوله معرفی شده است. این دسته‌بندی بیش از هر چیز مبتنی بر نظر شخصی نویسنده است و او به هیچ وجه ادعایی درباره جامعیت موارد مطرح شده ندارد. بدیهی است که با توجه به گستردگی این رشته نمی‌توان همه وجوه آن را در یک

در مقاله حاضر یکصد ویژگی اصلی کتابداری و اطلاع‌رسانی تحت عنوان «صد جستار» در ده مقوله معرفی شده است

نمی‌شوند، سازمان‌دهی منابع الکترونیکی یکی از حوزه‌های پرتعداد در سازمان‌دهی اطلاعات به‌شمار می‌آید.

رکن دیگر کتابداری و اطلاع‌رسانی مرجع‌شناسی و خدمات مرجع است. مراجع عمومی و اختصاصی محمل مهمی برای اشاعه اطلاعات و پاسخ‌گویی به نیاز کاربران بوده و نقش عمده‌ای در تأمین نیازهای اطلاعاتی آنان ایفا می‌کند. خدمات مرجع به شکل‌های مختلف مانند خدمات مرجع حضوری و غیرحضوری عرضه می‌شود و همواره یکی از معیارهای ارزیابی هر کتابخانه میزان و نوع خدمات مرجعی است که ارائه می‌دهد. اشاعه اطلاعات پنجمین رکن کتابداری و اطلاع‌رسانی است که درواقع تضمین‌کننده هدف این علم برای ارتقای دسترس‌پذیری اطلاعات در جامعه است. اشاعه اطلاعات به شیوه‌های گوناگونی انجام می‌شود که شاید ساده‌ترین و مرسوم‌ترین شکل آن امانت کتاب باشد و در شکل‌های پیشرفته‌تر بتوان به خدمات آگاهی‌رسانی جاری و اشاعه گزینشی اطلاعات اشاره کرد.

ششمین موضوع کتابداری و اطلاع‌رسانی مدیریت کتابخانه‌هاست. هر کتابخانه در حکم یک سازمان به مدیریت نیاز دارد و این مدیریت شامل همه عناصر موردنظر مدیران می‌شود. برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، هدایت و نظارت در کتابخانه‌ها کاملاً موردنیاز است. مدیریت منابع انسانی، مدیریت راهبردی و موارد مشابه جزء حوزه‌های موردعلاقه کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی در دنیاست و سالانه صدها و شاید هزاران مقاله در این خصوص در مجلات این حوزه منتشر می‌شود.

ده مقوله اشاره‌شده در اینجا عبارتند از: مبانی کتابداری و اطلاع‌رسانی، کاربرد سایر علوم در این رشته، رسالت‌های کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی، انواع کتابخانه‌ها، کارکردها و ملزومات ساختمان کتابخانه‌ها، زمینه‌ها و حوزه‌های کار برای دانش‌آموختگان این رشته، راه‌های عمده فراوری کتابداری و اطلاع‌رسانی، مشخصه‌های ممتاز و متمایزکننده آن از رشته‌های مشابه، ویژگی‌ها و مهارت‌های کتابدار موفق و سرانجام شاخص‌هایی از پیشرفت کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران طی سال‌های اخیر.

مبانی کتابداری و اطلاع‌رسانی

از آنجاکه کتابداری و اطلاع‌رسانی علمی است که به شناسایی، گزینش، گردآوری، سازماندهی و اشاعه اطلاعات می‌پردازد، مهم‌ترین مبانی آن به حوزه‌هایی اختصاص دارند که در جدول یک آورده شده است. گزینش و گردآوری منابع که مقدمه فرایند مجموعه‌سازی و مجموعه‌گستری در کتابخانه‌هاست دو حوزه اصلی در این رشته است که معمولاً جزء فعالیت‌های عمده کتابداران به‌شمار می‌آید. آنان براساس معیارهای مدونی که در اختیار دارند، به انتخاب مناسب‌ترین منابع می‌پردازند. تناسب این منابع برای کتابخانه‌ها بیش از هرچیز بر مبنای اعتبار پدیدآورندگان منابع مذکور و نیاز کاربران سنجیده می‌شود.

سومین حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی که از نظر حجم و گستردگی کار بیشترین سهم را به خود اختصاص می‌دهد، سازمان‌دهی اطلاعات است. نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی و رده‌بندی سه ستون اصلی سازمان‌دهی منابع اطلاعاتی هستند. در این حرفه/علم نظام‌های مدونی برای سازمان‌دهی اطلاعات تدوین شده است که براساس آنها کتابداران به سازمان‌دهی منابع می‌پردازند. مثلاً نظام رده‌بندی دیویی و کنگره دو نظام بین‌المللی برای سازمان‌دهی منابع کتابخانه‌ای محسوب می‌شوند که در اغلب کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرند. از آنجاکه منابع موجود در کتابخانه‌ها به منابع چاپی محدود

جدول ۱. موضوع‌های اصلی کتابداری و اطلاع‌رسانی

موضوع/حوزه	توضیحات
شناسایی و گزینش منابع	بررسی و ارزیابی منابع براساس معیارهای مدون با هدف گزینش مناسب‌ترین آنها
مجموعه‌سازی	آماده‌سازی منابع، ایجاد مجموعه‌های جدید و گسترش مجموعه‌های موجود
سازمان‌دهی منابع اطلاعاتی	نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی و رده‌بندی منابع چاپی و غیرچاپی (الکترونیکی)
مرجع‌شناسی و خدمات مرجع	معرفی و ارزیابی منابع مرجع و ارائه خدمات مرجع حضوری و غیرحضوری
اشاعه اطلاعات	افزایش دسترسی‌پذیری اطلاعات برای نیازمندان به آن به شیوه‌های گوناگون
مدیریت کتابخانه	اداره کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی براساس راهبردهای علم مدیریت
ساختمان و تجهیزات کتابخانه	طراحی ساختمان کتابخانه براساس نوع مجموعه، نیازهای کاربران و وظایف کتابداران
آموزش کاربران	تربیت کاربران مستقل ^۶ با توانایی یادگیری مادام‌العمر ^۷ و دارای سواد اطلاعاتی
ذخیره و بازیابی اطلاعات	تدوین و طراحی کارآمدترین روش‌ها برای ذخیره و بازیابی مؤثر اطلاعات
سایر موارد	اشتراک منابع، تدوین کتاب‌شناسی‌ها، مقاله‌نامه‌ها، اصطلاح‌نامه‌ها ^۸ و هستی‌شناسی‌ها

آموزش کاربران و توسعه سواد اطلاعاتی شاخه دیگری در کتابداری و اطلاع‌رسانی است که هدف از آن تربیت کاربرانی است که بتوانند به‌طور مستقل در منابع به جست‌وجو بپردازند و نیازهای اطلاعاتی خود را برآورده سازند

کتابداری و اطلاع‌رسانی

متخصصان این رشته گشوده شده است.

در جدول شماره یک دهمین حوزه در کتابداری و اطلاع‌رسانی تحت عنوان سایر موارد مطرح شده که خود شامل چندین موضوع است. مثلاً، کتاب‌سنجی^۱، علم‌سنجی^۲، اطلاع‌سنجی^۳، سایبرسنجی^۴، حقوق مؤلف، انتشار کتاب‌شناسی‌های موضوعی و مقاله‌نامه‌ها، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، و تدوین اصطلاح‌نامه‌ها و هستی‌شناسی‌ها جزء موضوع‌های کتابداری است. هریک از این حوزه‌ها کاملاً گسترده بوده و زمینه‌های فراوانی برای کار و فعالیت ایجاد می‌کند. برای مثال، کتابداران با احاطه‌ای که بر انتشارات حوزه‌های مختلف دارند، می‌توانند به شناسایی، دسته‌بندی و توصیف منابع بپردازند و کتاب‌شناسی‌ها و مقاله‌نامه‌هایی تدوین کنند که از ابزارهای اصلی موردنیاز پژوهشگران رشته‌های مختلف محسوب می‌شود. استفاده از این منابع به‌نحو چشمگیری به صرفه‌جویی در وقت و انرژی پژوهشگران کمک می‌کند.

هفتمین موضوع موردبررسی در کتابداری و اطلاع‌رسانی ساختمان و تجهیزات کتابخانه است. بی‌تردید محیط فیزیکی کتابخانه‌ها و امکاناتی که در اختیار کاربران قرار می‌دهند، نقش مهمی در موفقیت آنها دارد. از این‌رو مطالعه درباره ساختمان و تجهیزات کتابخانه و حوزه‌های وابسته مثل حفاظت و نگهداری مواد یکی از زمینه‌های مهم در این حرفه/علم محسوب می‌شود.

آموزش کاربران و توسعه سواد اطلاعاتی شاخه دیگری در کتابداری و اطلاع‌رسانی است که هدف از آن تربیت کاربرانی است که بتوانند به‌طور مستقل در منابع به جست‌وجو بپردازند و نیازهای اطلاعاتی خود را برآورده سازند.

شاخه دیگر کتابداری و اطلاع‌رسانی ذخیره و بازیابی اطلاعات^۹ است که بستر مناسبی برای پژوهش در این رشته فراهم آورده و گروه‌های پژوهشی متعددی در سراسر دنیا به این موضوع می‌پردازند. به‌ویژه با گسترش تولید ذخیره اطلاعات به‌شکل الکترونیکی افق‌های فراوانی برای

شاید بتوان بی‌اغراق
ادعا کرد که نخستین
رسالت کتابداران حفظ
میراث مکتوب دانش
بشری و انتقال آن به
آیندگان است

و به‌شدت به مبانی زبان‌شناسی وابسته است. ششمین رشته‌ای که می‌تواند به کتابداران کمک کند علم جامعه‌شناسی است، زیرا کتابخانه نهادی اجتماعی است و به همهٔ مردم تعلق دارد و کسب آگاهی از جامعهٔ کاربر جزء نیازهای اصلی کتابداران بوده و این زمینه‌ای برای استفاده از جامعه‌شناسی در این رشته فراهم می‌آورد.

اقتصاد، بازاریابی، معماری و تاریخ، چهار رشتهٔ دیگری است که کاربرد آنها به‌ترتیب در بحث‌هایی مثل اقتصاد اطلاعات، تعامل با کاربران کتابخانه‌ها، طراحی ساختمان کتابخانه و بررسی نسخ خطی به‌اثبات رسیده است.

رسالت‌های کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی

شاید بتوان بی‌اغراق ادعا کرد که نخستین رسالت کتابداران حفظ میراث مکتوب دانش بشری و انتقال آن به آیندگان است. اگر کتابخانه‌های دیروز نبودند اکنون ما به بسیاری از آثار ارزشمند گذشتگان دسترسی نداشتیم و اگر کتابخانه‌های امروز نباشند، آیندگان از آثار امروز و دیروز بی‌بهره خواهند ماند. دانش مکتوب بشری ممکن است به‌صورت‌های مختلفی از جمله به‌شکل منابع چاپی یا الکترونیکی ذخیره شود. این منابع به هر شکل که باشند دانش بشری را در دل خود جای داده‌اند و این وظیفهٔ کتابداران است که درصدد حفظ و حراست از آن باشند.

رسالت دیگر کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی،

کاربرد سایر علوم در کتابداری و اطلاع‌رسانی

کتابداری و اطلاع‌رسانی، علمی میان‌رشته‌ای^{۱۴} است و پیوندهایی ناگسستنی با علوم مختلف دارد. براساس جدول شمارهٔ دو مهم‌ترین علمی که در این رشته به‌کارگرفته می‌شوند، عبارتند از: کامپیوتر، مدیریت، علوم تربیتی، روان‌شناسی، زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، بازاریابی، معماری و تاریخ.

کاربرد بعضی از این علوم در کتابداری و اطلاع‌رسانی برای همگان روشن است. برای نمونه با توجه به کاربرد کامپیوتر در ذخیره و بازاریابی اطلاعات، ارتباط این رشته با شاخه‌های مختلف علوم کامپیوتر مانند سخت‌افزار، نرم‌افزار، فناوری اطلاعات، شبکه و غیره کاملاً بدیهی است. امروزه بسیاری از منابع موردنیاز کاربران از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی و شبکه‌های کامپیوتری تأمین می‌شود و به همین دلیل کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی بیش از گذشته نیازمند فراگیری مبانی این علوم هستند.

مدیریت، دومین علمی است که در این رشته استفاده می‌شود. همان‌طور که گفته شد، هر کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی در حکم سازمانی است که به برنامه‌ریزی و مدیریت نیاز دارد. کتابداران با استفاده از مبانی علم مدیریت به بهبود عملکرد کتابخانه‌ها می‌پردازند. سومین رشتهٔ موردنیاز کتابداران، علوم تربیتی و شاخه‌های مختلف آن است. رویکرد آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی در آموزش کاربران و تربیت یادگیرندگان مستقل و مادام‌العمر، مستلزم آگاهی از مبانی یادگیری و آموزش است که این مهم با بهره‌گیری از دانش موجود در علوم تربیتی میسر است. علم دیگری که به کمک کتابداران شتافته، روان‌شناسی است. از آنجاکه کاربران و نیازهای آنان محور اصلی فعالیت‌های کتابداران است شناخت آنان از جمله نیازهای اصلی کتابداران محسوب می‌شود و بهره‌مندی از مبانی روان‌شناسی در این زمینه بسیار مفید و راهگشاست.

براساس جدول شمارهٔ دو، زبان‌شناسی پنجمین رشتهٔ موردنیاز کتابداران است. به‌رغم تمام پیشرفت‌ها در حوزهٔ ذخیره و بازاریابی اطلاعات هنوز نظام‌های بازاریابی اطلاعات به‌شدت متنی^{۱۵} هستند. حتی بازاریابی تصاویر^{۱۶} نیز بیشتر متکی بر توصیفی است که نظام بازاریابی از تصاویر در اختیار دارد. بنابراین گزینش مناسب‌ترین کلمه‌ها برای ذخیره و بازاریابی اطلاعات از ارکان این حوزه مهم محسوب می‌شود

جدول ۲. رشته‌های کاربردی در کتابداری و اطلاع‌رسانی

رشته مرتبط	توضیحات
علوم کامپیوتر	فناوری اطلاعات، شبکه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی در خدمت کتابداران و کاربران
مدیریت	مدیریت راهبردی، مدیریت منابع انسانی، مدیریت مالی، نظارت، کنترل و جز آن
علوم تربیتی	تئوری‌های یادگیری، فنون تدریس، تعامل با کاربران و بررسی فرایند یادگیری
روان‌شناسی	شناخت کاربران و نیازهای آنان، کاربرد نظریه‌های روان‌شناسی در پژوهش‌های کتابداری
زبان‌شناسی	استفاده از زبان‌شناسی در تولید اصطلاح‌نامه‌ها و نقش خط و زبان در بازیابی اطلاعات
جامعه‌شناسی	مطالعه گروه‌های مختلف کاربران و چگونگی تعامل آنان با کتابخانه
اقتصاد	اقتصاد اطلاعات، صنعت نشر و کسب درآمد از طریق تولید و فروش اطلاعات
بازاریابی	جذب کاربران به کتابخانه، ترغیب آنان به مراجعه به منابع و استفاده از آنها
معماری و طراحی داخلی	به‌کارگیری معماری در طراحی ساختمان و طراحی داخلی کتابخانه‌ها و نورپردازی
تاریخ	مطالعه گذشته کتابخانه‌ها و بررسی متون قدیمی و نسخ خطی

کاربرد سایر علوم در کتابداری و اطلاع‌رسانی

افزایش سطح
دسترس‌پذیری
اطلاعات و گسترش
فرهنگ مطالعه
دو رسالت دیگر
کتابداران است

ارزیابی منابع اطلاعاتی به‌منظور انتخاب مناسب‌ترین گزینه‌ها برای مجموعه‌سازی و مجموعه‌گستری است. کتابداران در فرایند گزینش و مجموعه‌سازی با تدوین معیارهای خاص خود به ارزیابی و انتخاب منابع می‌پردازند. سازمان‌دهی منابع وظیفه دشوار دیگری است که برعهده کتابداران گذاشته شده است. این منابع در طول تاریخ به‌شکل‌های مختلفی بوده‌اند و امروزه در قرن ۲۱ بیشترین حجم و تنوع را دارند. رشد بی‌حد و بی‌وقفه اطلاعات و تنوع روزافزون در شکل منابع اطلاعاتی از چالش‌هایی است که در فرایند سازمان‌دهی اطلاعات وجود دارد.

افزایش سطح دسترس‌پذیری اطلاعات و گسترش فرهنگ مطالعه دو رسالت دیگر کتابداران است. البته تعریف نویسنده این مقاله از مطالعه با تعریف رایج آن کمی تفاوت دارد. در این مقاله منظور از مطالعه هرگونه تعامل افراد با منابع اطلاعاتی به‌منظور تصمیم‌گیری بهتر یا ارتقای سطح آگاهی است. در همین راستا مثلاً استفاده از یک نقشه برای یافتن یک مقصد در سفری معمولی و جست‌وجو در وب به قصد کسب اطلاعات درباره موضوعی خاص جزء فرایند مطالعه به حساب می‌آید.

غیررسمی کشورها در سطوح مختلف آموزشی، رسالت دیگر کتابداران شمرده می‌شود. آنان می‌توانند به‌شکل‌های مختلف با آموزگاران و مدرسان مقاطع تحصیلی تعامل مؤثری داشته باشند و به ارتقای اثربخشی و پویایی آموزش رسمی و غیررسمی کمک کنند. علاوه بر این، مشارکت در آموزش کتابداران آینده برای حفظ و توسعه حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی جزء وظایف کتابداران به‌شمار می‌آید. سرانجام دهمین رسالت این گروه، که در جدول شماره سه تحت عنوان سایر موارد آمده است، شامل وظایف دیگری علاوه بر موارد فوق است که که از آن جمله می‌توان به نقش کتابداران در پرورش تفکر انتقادی و ایجاد نوآوری و خلاقیت در میان کاربران کتابخانه اشاره کرد. همچنین آموزش مهارت‌های اطلاع‌یابی نیز حائز اهمیت فراوانی است که با برگزاری کارگاه‌های آموزشی، تولید بروشورها و کتابچه‌های راهنما، وب‌سایت‌های تعاملی با رویکرد آموزشی^{۱۲} و اجرای دوره‌های کوتاه‌مدت میسر است.

انواع کتابخانه‌ها

در متون کتابداری و اطلاع‌رسانی کتابخانه‌ها به انواع مختلف تقسیم شده‌اند. این تقسیم‌بندی‌ها براساس معیارهای متفاوتی

برقراری تعامل سازنده با فرایند آموزش رسمی و

جدول ۳. رسالت‌های عمده کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی

رسالت‌های کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی	رسالت	توضیحات
	حفظ میراث مکتوب بشری	حفظ و حراست از میراث مکتوب بشری یکی از وظایف اصلی کتابداران است
	ارزیابی منابع اطلاعاتی	تدوین معیارهای ارزیابی منابع و انتخاب مناسب‌ترین آنها برای کاربران
	سازمان‌دهی اطلاعات	طبقه‌بندی دانش بشری به‌منظور سهولت ذخیره و بازیابی اطلاعات
	ارتقای دسترسی‌پذیری اطلاعات ^{۱۸}	برقراری ارتباط بین منابع اطلاعاتی و نیازمندان به این منابع
	گسترش فرهنگ مطالعه	تلاش برای نهادینه کردن فرهنگ مطالعه و استفاده از اطلاعات در تصمیم‌گیری
	تعامل سازنده با آموزش رسمی	کمک به آموزش رسمی کشور از طریق تعامل با مدرسان و دانشجویان
	توسعه آموزش غیررسمی	گسترش مهارت‌های علمی/فنی در جامعه از طرق مختلف
	پرکردن اوقات فراغت جامعه	فراهم آوردن امکاناتی برای سرگرمی مردم و به‌ویژه جوانان
	آموزش علمی/حرفه‌ای کتابداری	انتقال مهارت‌های فنی کتابداری به نسل آینده در دانشگاه‌ها و دوره‌های کوتاه مدت
	سایر موارد	پرورش تفکر انتقادی و کمک به ایجاد نوآوری و خلاقیت در میان کاربران

ساختمان کتابخانه‌ها
به دلیل آنکه منابع
کتابخانه را در خود
جای داده و محیطی
برای تعامل کاربران و
کتابداران فراهم می‌کنند،
اهمیت خاصی دارند

بوده و در هریک سطوح تقسیم‌بندی گوناگونی لحاظ شده است. در این مقاله به ده نوع اصلی اشاره شده است که البته امکان تقسیم‌بندی‌های دیگر در درون هریک از این دسته‌ها وجود دارد. با این حال در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان کتابخانه‌ها را به کتابخانه‌های ملی، عمومی، دانشگاهی، آموزشگاهی، تخصصی/موضوعی، کودکان، سیار، گروه‌های خاص، دیجیتال/رقومی و سایر موارد تقسیم کرد. از آنجاکه تعریف هریک از این نوع کتابخانه‌ها در منابع گوناگون این رشته موجود است، برای رعایت اختصار از توضیح بیشتر در اینجا پرهیز می‌شود و می‌توان در این خصوص به توضیحات جدول شماره چهار بسنده کرد.

براساس جدول شماره پنج نخستین وظیفه ساختمان یک کتابخانه حفاظت از منابع آن در مقابل عوامل طبیعی مانند رطوبت و گرد و غبار و خطرات احتمالی مثل آتش‌سوزی و سیل است. علاوه بر این، ساختمان کتابخانه باید فضایی آرام و مناسب برای کاربران خود فراهم آورد. همچنین در طراحی ساختمان کتابخانه باید برای استقرار منابع موجود و منابعی که در آینده افزوده می‌شود، پیش‌بینی لازم شده باشد. علاوه بر این و با توجه به وظایف آموزشی کتابخانه‌ها، لازم است فضا و امکانات کافی برای برگزاری کلاس‌های آموزشی و عرضه خدمات پژوهشی اندیشیده شود.

کارکردها و ملزومات ساختمان کتابخانه‌ها

ساختمان کتابخانه‌ها به دلیل آنکه منابع کتابخانه را در خود جای داده و محیطی برای تعامل کاربران و کتابداران فراهم می‌کنند، اهمیت خاصی دارند. تاکنون اصول مشخصی برای طراحی کتابخانه‌ها تدوین شده که از آن جمله می‌توان به ده اصل فالکتر براون اشاره کرد که عبارتند از: انعطاف‌پذیری، فشردگی، دسترسی‌پذیری، قابلیت گسترش، تنوع، سهولت دستیابی، آسایش، محیط و مکان ثابت، ایمنی و امنیت،

زمینه‌های کار کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی

با توجه به گستردگی موضوع‌های حرفه/علم کتابداری، زمینه‌های کاری فراوانی برای کتابداران وجود دارد که در جدول شماره شش، به ده حوزه اصلی آن اشاره شده است. البته آنچه در اینجا آمده فقط اشاره‌ای به اصلی‌ترین زمینه‌های موجود می‌باشد و بی‌تردید حیطه‌های کاری برای آنان به مراتب فراتر از این است. نخستین مورد، مشارکت در آموزش دانشگاهی و

جدول ۴. انواع کتابخانه‌ها

نوع کتابخانه	توضیحات
کتابخانه‌های ملی	یک کتابخانه ملی در هر کشور با هدف حفظ میراث مکتوب مردم آن سرزمین فعالیت می‌کند
کتابخانه‌های عمومی	نهادی اجتماعی برای آموزش همگانی
کتابخانه‌های دانشگاهی	بازوی اصلی آموزش و پژوهش در دانشگاه‌های دنیا
کتابخانه‌های آموزشی	کتابخانه‌هایی که در مدارس و مراکز پیش‌دبستانی فعالیت می‌کند
کتابخانه‌های تخصصی	در مؤسسات و سازمان‌های مختلف و در زمینه‌های موضوعی خاص فعالیت می‌کند
کتابخانه‌های کودکان	مخاطب اصلی این کتابخانه‌ها کودکان و نوجوانان هستند
کتابخانه‌های سیار ^{۱۹}	معمولاً در حرکت بوده به کاربران در محل زندگی آنان خدمت‌رسانی می‌کند
کتابخانه‌های گروه‌های خاص	کتابخانه‌هایی برای افراد با نیازهای خاص مثل کتابخانه‌های نابینایان
کتابخانه‌های دیجیتالی/رقومی	کتابخانه‌هایی که منابع و خدمات خود را کاملاً الکترونیکی عرضه می‌کنند
سایر موارد	کتابخانه‌های مساجد، کتابخانه‌های بیمارستانی، کتابخانه‌های روستایی، و ...

انواع اصلی کتابخانه‌ها

نیز از زمینه‌های اصلی فعالیت در این حوزه است. بی‌تردید برقراری پیوند بین مبانی نظری این حرفه و اصول عملی آن بر غنای این حرفه/علم افزوده و زمینه‌های لازم را برای پویایی آن فراهم می‌آورد.

علاوه بر این بسیاری از فارغ‌التحصیلان این رشته می‌توانند برای تصدی مدیریت کتابخانه‌ها یا مشارکت در انجام امور فنی کتابداری نظیر مجموعه‌سازی و فهرست‌نویسی جذب کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مختلف در مؤسسه‌های آموزشی، پژوهشی، صنعتی، خدماتی، و بازرگانی شوند.

ششمین زمینه کاری برای دانش‌آموختگان این رشته فعالیت در حوزه نشر کتابداری است. گروه‌های آموزشی و دانشجویان کتابداری در سطح کشور به شدت نیازمند دسترسی به منابع درسی این رشته هستند و به همین دلیل تولید و انتشار منابع درسی و غیردرسی مربوط به این رشته زمینه کاری مناسبی برای دانش‌آموختگان کتابداری محسوب می‌شود.

آنچه تاکنون درباره زمینه‌های کار برای کتابداران

دوره‌های کوتاه‌مدت حرفه‌ای است. مسلماً استمرار حیات این حرفه/علم و پویایی آن قبل از هر چیز به کارایی آموزش آن بستگی دارد. خوشبختانه در کشور ما گروه‌های آموزشی متعددی در دانشگاه‌های کشور در این زمینه فعالیت می‌کنند و فرصت‌های مناسبی برای واجدان شرایط پیوستن به این جریان روبه‌رشد وجود دارد.

دومین حوزه، آموزش کاربران است. کتابخانه‌ها فقط منبعی برای گردآوری اطلاعات نیستند و رویکرد آموزشی کتابخانه‌ها مکمل فعالیت‌های آنهاست. کاربران کتابخانه نیاز به فراگیری روش‌های بهینه اطلاع‌یابی^{۲۱} دارند و آموزش آنان فرصت کاری مناسبی برای کتابداران محسوب می‌شود. آموزش کاربران می‌تواند به شیوه‌های گوناگون انجام شود که از آن جمله می‌توان به مواردی مثل برگزاری تورهای کتابخانه‌ای، ایجاد تورهای مجازی^{۲۲}، تولید و انتشار بروشورها و کتابچه‌های راهنما، برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت و کارگاه‌های آموزشی و ایجاد سایت‌های تعاملی برای آموزش مهارت‌های اطلاع‌یابی اشاره کرد. همچنین، توسعه مبانی نظری حرفه کتابداری

جدول ۵. کارکردها و ملزومات ساختمان کتابخانه

وظیفه	توضیحات
حفاظت از منابع کتابخانه	ساختمان کتابخانه باید منابع اطلاعاتی موجود را در مقابل عوامل محیطی حفاظت کند
فراهم‌آوری فضا برای کاربران	کاربران کتابخانه باید فضایی آرام و مناسب در اختیار داشته باشند
فراهم‌آوری فضا برای کتابدار	کارکنان کتابخانه باید فضایی مناسب برای اداره کتابخانه در اختیار داشته باشند
فضای کافی برای منابع	پیش‌بینی فضای کافی برای استقرار منابع موجود و منابع آتی
فضا برای تجهیزات کتابخانه	ایجاد فضای کافی برای استقرار تجهیزات کتابخانه مانند قفسه‌ها، میزها و غیره
تخصیص فضا برای امور جانبی	پیش‌بینی امور جانبی کتابخانه مانند بخش تکثیر و صحافی
فضای کافی برای امور آموزشی	فراهم‌آوری فضای کافی و مناسب برای امور آموزشی و پژوهشی
خدمات آگاهی‌رسانی جاری	اختصاص فضای لازم برای خدمات آگاهی‌رسانی جاری
امکانات رفاهی کارکنان	اختصاص فضای لازم برای امکانات رفاهی کارکنان و کاربران
حفاظت از مجموعه‌های خاص	ایجاد فضای لازم برای مجموعه‌های خاص مانند کتاب‌های نفیس، نقشه‌ها و ...

کارکردها و ملزومات ساختمان کتابخانه

درمجموع، به‌دلیل
گسترده‌ی حرفه/علم
کتابداری و اطلاع‌رسانی
دانشجویان و
دانش‌آموختگان جوان این
رشته نباید تصور کنند
که کتابخانه‌ها و مراکز
اطلاع‌رسانی تنها گزینه
کاری موجود برای آنان
در آینده است

پرداختن به امر پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی است که به‌دلیل جوان‌بودن این حوزه در کشور هنوز راه‌های نرفته فراوانی در پژوهش کتابداری وجود دارد. همچنین، فعالیت در زمینه شبکه‌های اطلاع‌رسانی نیز یکی دیگر از زمینه‌های کاری برای دانش‌آموختگان کتابداری به‌شمار می‌آید.

درمجموع، به‌دلیل گسترده‌ی حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشجویان و دانش‌آموختگان جوان این رشته نباید تصور کنند که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تنها گزینه کاری موجود برای آنان در آینده است. زمینه‌های مرتبط متعددی وجود دارد که آنان می‌توانند به‌منزله حوزه‌های فعالیت خود در نظر گیرند. هریک از این گزینه‌ها به‌نحو قابل‌توجهی با ماهیت رشته کتابداری و مبانی نظری و اصول عملی آن پیوند دارد و ورود به آنها نه تنها به‌معنای دور شدن از این حرفه نیست، بلکه به توسعه آن نیز کمک می‌کند. مثلاً، فعالیت در زمینه انتشارات تخصصی کتابداری گرچه جزء حوزه نشر محسوب می‌شود، می‌توان آن را یک نشر تخصصی

گفته شد بیشتر رویکرد درون‌رشته‌ای داشت. اما حوزه فعالیت کتابداران فراتر از فعالیت‌های درون‌رشته‌ای است. به‌دلیل پیوند حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی با بسیاری از علوم که در جدول شماره دو بدان اشاره شد، زمینه‌های فراوانی برای پرداختن به جنبه‌های میان‌رشته‌ای کتابداری وجود دارد. مثلاً نویسنده این مقاله در بخش‌های پایانی رساله دکتری خود پیوندهایی میان موضوع تحقیقش با مبانی نظری علم روان‌شناسی برقرار کرد که حاصل آن توسعه پژوهش مذکور و کاربردی‌شدن نتایج آن بود.

بر اساس جدول شماره شش، هشتمین حوزه فعالیت برای دانش‌آموختگان این رشته، کاربرد فناوری اطلاعاتی و ارتباطات در فعالیت‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی است. گسترش این فناوری‌ها فرصت‌هایی مغتنم و زمینه‌های کاری فراوانی برای کتابداران فراهم آورده است. طراحی نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، بهبود رابط‌های کاربری در رایانه‌ها^{۳۳}، توسعه فهرست‌های پیوسته همگانی^{۳۴} و بسیاری موارد دیگر نمونه‌هایی از این فرصت‌هاست. نهمین زمینه کاری برای دانش‌آموختگان این رشته

جدول ۶. گزیده‌ای از حوزه‌های فعالیت برای کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی

زمینه فعالیت	توضیحات
زمینه‌های کاری برای کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی	آموزش کتابداری
	آموزش کاربران
	توسعه مبانی نظری حرفه
	جنبه‌های فنی کتابخانه
	مدیریت کتابخانه‌ها
	انتشارات کتابداری
	رویکرد میان‌رشته‌ای ^{۳۵}
	کاربرد فناوری‌های اطلاعاتی
	پژوهش در کتابداری
	شبکه‌های اطلاع‌رسانی
	گروه‌های کتابداری در دانشگاه‌ها مسئولیت اصلی را در این زمینه بر عهده دارند
	زمینه‌های فراوانی برای آموزش کاربران و آموزش سواد اطلاعاتی به آنان وجود دارد
	کمک به تعمیق مبانی نظری کتابداری، زمینه‌ساز پویایی هر چه بیشتر این رشته است
	مشارکت در خدمات فنی (مجموعه‌سازی و سازمان‌دهی اطلاعات) کتابخانه‌ها
	مدیریت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی
	فعالیت در زمینه انتشارات کتابداری اعم از منابع مرجع، کتاب و مجله
	کمک به برقراری پیوند کتابداری با رشته‌های نزدیک به آن
	کاربرد فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی
	پژوهش در کتابداری هنوز جوان است و زمینه‌های مناسبی برای توسعه آن وجود دارد
	فعالیت در زمینه توسعه شبکه‌های اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های دیجیتالی

کتابداری و اطلاع‌رسانی
با قرن‌ها سابقه به‌عنوان
یک حرفه و بیش از یک
قرن سابقه به‌منزله یک
رشته دانشگاهی آینده‌ای
روشن درپیش دارد

به‌شمار آورد که دانش‌آموختگان کتابداری می‌توانند در زمینه^{۳۸} منعکس می‌شود.

آن به مراتب موفق‌تر از سایرین عمل کنند.

به‌رغم پیشرفت‌هایی که در این زمینه صورت گرفته، هنوز راه طولانی و دشواری تا رسیدن به شرایط مطلوب برای بازیابی اطلاعات از سوی کاربران نهایی در پیش است که این واقعیت زمینه کار و پژوهش را برای متخصصان این حوزه فراهم آورده است.

تعامل انسان و رایانه^{۳۹} راه دیگری است که کتابداری و اطلاع‌رسانی پیش‌روی دارد و یکی از حوزه‌های میان‌رشته‌ای است که در چند دهه اخیر فرصت‌های فراوانی برای توسعه و پژوهش در اختیار متخصصان رشته‌های وابسته به آن فراهم کرده است. در کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز زمینه‌های متعددی برای پرداختن به پژوهش‌های تعامل انسان و رایانه وجود دارد. به‌دلیل اهمیت رایانه در ذخیره و بازیابی اطلاعات، کسب شناخت درباره تعامل کاربران با منابع رایانه‌ای از ملزومات پیشرفت در این حوزه محسوب می‌شود. زمینه‌های وابسته به این موضوع مانند طراحی و ارزیابی ابزارهای جست‌وجو و به‌ویژه ابزارهای جست‌وجوی مبتنی بر وب از دیگر حوزه‌هایی است که کتابداری و اطلاع‌رسانی فراروی خود دارد.

راه‌های عمده فراروی کتابداری و اطلاع‌رسانی

کتابداری و اطلاع‌رسانی با قرن‌ها سابقه به‌عنوان یک حرفه و بیش از یک قرن سابقه به‌منزله یک رشته دانشگاهی آینده‌ای روشن درپیش دارد. جدول شماره هفت شامل گزیده‌ای از مهم‌ترین راه‌های پیش‌روی این حرفه/علم است. این جدول اشاره به راه‌های نرفته یا کمتررفته‌ای است که زمینه فعالیت بیشتر در آن برای کتابداران فردا، مهیتر از کتابداران دیروز و امروز است.

یکی از راه‌های اصلی برای کتابداران پژوهش در زمینه ذخیره و بازیابی اطلاعات است. در حال حاضر گروه‌های پژوهشی متعددی در دانشگاه‌های دنیا در این زمینه فعالیت می‌کنند و معمولاً نتایج پژوهش‌های آنان در همایش‌های بین‌المللی مثل همایش سالانه گروه بازیابی اطلاعات انجمن متخصصان اطلاع‌رسانی امریکا^{۴۰}، کنفرانس متخصصان بازیابی اطلاعات اروپا^{۴۱} و کنفرانس بازیابی اطلاعات در

جدول ۷. راه‌های فراروی کتابداری و اطلاع‌رسانی

توضیحات	حوزه کاری	راه‌های فراروی کتابداری و اطلاع‌رسانی
الگوها و روش‌هایی که برای بهینه‌سازی فرایند بازیابی اطلاعات تدوین و اجرا می‌شود	ذخیره و بازیابی اطلاعات	
کسب شناخت بیشتر از آنچه در خلال تعامل کاربر و رایانه اتفاق می‌افتد	تعامل انسان و رایانه ^{۳۳}	
ارزیابی و طراحی ابزارهای جست‌وجوی کاربرپسندتر و با کارایی بیشتر ^{۳۴}	طراحی ابزارهای جست‌وجو	
مشارکت در برنامه‌ریزی استراتژیک سازمان‌هایی که اطلاعات و مراکز اطلاع‌رسانی نقش مهمی در آنها دارد.	راهبردهای فناوری اطلاعات	
مشارکت در بهینه‌سازی نظام‌های اطلاعاتی در سازمان‌ها و مراکز مختلف	ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی	
کمک به سازمان‌ها برای استفاده بهینه از سرمایه فکری موجود در سازمان	مدیریت دانش	
تحلیل کمی جریان گردش و رفتار اطلاعات در حوزه‌های مختلف علمی	اطلاع‌سنجی و علم‌سنجی	
مطالعه ارزش اقتصادی اطلاعات به‌عنوان یک کالا با ویژگی‌های منحصربه‌فرد	اقتصاد اطلاعات	
مدیریت و توسعه کتابخانه‌هایی که منابع و خدماتشان به‌شکل الکترونیکی است	کتابخانه‌های دیجیتالی	
مدیریت، تحلیل و ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی، وب ^{۳۵} ، پایگاه‌های اطلاعاتی و بی ^{۳۶}	سایر موارد	

در اطلاع‌سنجی
روابط کمی حاکم بر
جریان تولید، توزیع
و استفاده از اطلاعات
بررسی و تحلیل
می‌شود

برنامه‌ریزی استراتژیک فناوری اطلاعات و ارتباطات^{۳۰} به‌ویژه در سازمان‌هایی که اطلاعات و مراکز اطلاع‌رسانی نقش مهمی در آنها دارد، یکی دیگر از حوزه‌هایی است که کتابداران می‌توانند در آن فعالیت کنند. همچنین، این امر خود زمینه‌ساز حضور در عرصه‌های دیگری مثل ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی^{۳۱} است.

مدیریت دانش^{۳۲} نیز حوزه پویا و گسترده دیگری برای فعالیت کتابداران به‌شمار می‌آید. مدیریت دانش تلاشی راهبردی برای دستیابی و به‌خدمت‌گرفتن دارایی‌های فکری کارکنان و کاربران یک سازمان به‌منظور بهینه‌سازی فعالیت‌های آن سازمان است که کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی می‌توانند با تکیه بر مبانی نظری حرفه/علم کتابداری نقش مؤثری در فرایند تدوین و اجرای پروژه‌های مدیریت دانش ایفا کنند.

اطلاع‌سنجی حوزه دیگری است که زمینه‌های فراوانی برای کار در آن وجود دارد. در اطلاع‌سنجی روابط کمی حاکم بر جریان تولید، توزیع و استفاده از اطلاعات بررسی و تحلیل می‌شود. نتایج حاصل از مطالعات اطلاع‌سنجی نقش عمده‌ای

در تدوین سیاست‌های راهبردی اطلاعاتی در سطح کلان دارد. علاوه بر موارد فوق کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی می‌توانند در زمینه اقتصاد اطلاعات فعالیت کنند. ارزش اقتصادی اطلاعات به‌عنوان کالایی منحصربه‌فرد و نقشی که این کالای ویژه در اقتصاد خرد و کلان کشورها ایفا می‌کند، موضوع اقتصاد اطلاعات است.

سرانجام کتابخانه‌های دیجیتال حوزه پُرطرفدار دیگری است که طی دو دهه اخیر موردتوجه کتابداران بوده و تلاش‌های گسترده‌ای در سطوح جهانی و ملی درخصوص توسعه این کتابخانه‌ها صورت گرفته است. کتابخانه‌های دیجیتال منابع خود را به‌شکل الکترونیکی در اختیار دارد و خدماتش را نیز به همین شکل ارائه می‌دهد. نقش کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی در ایجاد، مدیریت و توسعه این کتابخانه‌ها افق روشنی است که از دو دهه پیش گشوده شده و همچنان موردتوجه است.

در مجموع، هدف از جدول شماره هفت اشاره به زمینه‌هایی است که کتابداران در آینده می‌توانند مشارکت مؤثرتری در این حوزه‌ها داشته باشند و از چارچوب‌های تعریف‌شده دیروز

جدول ۸. ویژگی‌های ممتاز کتابداری و اطلاع‌رسانی

ویژگی	توضیحات
نقش بنیادی اطلاعات/دانش	درون‌مایه و موضوع اصلی کتابداری و اطلاع‌رسانی عنصر بنیادی اطلاعات است
همگامی با فناوری اطلاعات	با پیشرفت فناوری فرصت‌های تازه‌ای برای کتابداران پدید می‌آید
پویایی مداوم و تحول مستمر	کتابداری و اطلاع‌رسانی رشته‌ای کاملاً پویا و همواره در حال تحول است
وجود فرصت‌های یادگیری	از رهگذر تعامل با منابع اطلاعاتی و کاربران فرصت‌های یادگیری فراوانی وجود دارد
ماهیت میان‌رشته‌ای	ماهیت میان‌رشته‌ای کتابداری فرصت‌های زیادی در اختیار کتابداران قرار می‌دهد
گسترده‌گی و عمق موضوع‌ها	گسترده‌گی این رشته امکان عمیق‌شدن در یک موضوع خاص را فراهم می‌کند
ارتباط با همهٔ اقشار جامعه	با توجه به تنوع کتابخانه‌ها کتابداران با همهٔ اقشار جامعه در ارتباط هستند
پیوند با آموزش و پژوهش	کتابداری با فرایند آموزش در همهٔ سطوح و با پژوهش در همهٔ زمینه‌ها پیوند دارد
ایجاد حس مفیدبودن	کار و فعالیت در زمینهٔ کتابداری در کتابداران حس مفیدبودن ایجاد می‌کند
رضایت شغلی کتابداران	کمک به کاربران و رفع نیازهای اطلاعاتی آنان رضایت شغلی کتابداران را در پی دارد

ویژگی‌های ممتاز کتابداری و اطلاع‌رسانی

نقش بنیادی مفهوم اطلاعات در کتابداری و اطلاع‌رسانی خاصیت ویژه‌ای به این حرفه/ علم می‌بخشد که پویایی و بالندگی آن را فراهم می‌آورد

مفهوم بنیادین در این حرفه/علم یعنی اطلاعات است. بدیهی است که درون‌مایه و عنصر بنیادی هر رشته ماهیت آن را تعریف می‌کند و بر کارکردهای آن تأثیر می‌گذارد، برای نمونه عنصر بنیادی در زیست‌شناسی حیات، در زبان‌شناسی زبان، و در فیزیک ماده و انرژی است.

نقش بنیادی مفهوم اطلاعات در کتابداری و اطلاع‌رسانی خاصیت ویژه‌ای به این حرفه/علم می‌بخشد که پویایی و بالندگی آن را فراهم می‌آورد. بنابراین چندان مهم نیست که اطلاعات موردنظر بر لوح گلین ذخیره شده باشد یا بر لوح فشردهٔ نوری، زیرا این تفاوت در محمل اطلاع‌رسانی تفاوتی اساسی در رسالت کتابداری ایجاد نمی‌کند. به همین دلیل این حرفه/علم همواره می‌تواند با توسعه و پیشرفت فناوری همگام باشد و ظهور این فناوری‌ها نه تنها تهدیدی برای کتابداران محسوب نمی‌شود، بلکه فرصت‌های فراوانی برای آنان فراهم می‌آورد.

ویژگی دیگر کتابداری و اطلاع‌رسانی وجود فرصت‌های یادگیری فراوان در آن است. از رهگذر تعامل کتابداران با منابع اطلاعاتی گوناگون و ارتباط با کاربران با دانش موضوعی

و امروز برای زمینه‌های کاری دانش‌آموختگان این رشته گذر کنند و به افق‌های تازه‌ای بیندیشند که قبلاً در اختیار آنان نبوده است. برای مثال در گذشته کتابداران در طراحی ابزارها و موتورهای جست‌وجوی اینترنتی نقش چندانی نداشتند. اما امروزه طراحان این نظام‌ها به ارزش نقش مشورتی کتابداران در طراحی محصولات خود توجه دارند و به آن بها می‌دهند. علاوه بر این، حوزه‌هایی در کتابداری وجود دارد که امروزه موردتوجه بیشتر دانشگاه‌ها و متولیان آموزش عالی در دنیا و ایران واقع شده است. مثلاً طی سال‌های اخیر در کشور ما مسئولان وزارت علوم مباحثی مثل علم‌سنجی و کتاب‌سنجی را موردتوجه قرار داده‌اند که این امر خود زمینه‌ساز فعالیت‌های بیشتر برای کتابداران در این حوزه است.

ویژگی‌های ممتاز کتابداری و اطلاع‌رسانی

حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی ویژگی‌هایی دارد که آن را برای کتابداران و متخصصان این حوزه ممتاز می‌کند. گزیده‌ای از این ویژگی‌ها در جدول شمارهٔ هشت آمده است. نخستین ویژگی کتابداری و اطلاع‌رسانی مربوط به عنصر/

جدول ۹. ویژگی‌های کتابدار موفق

ویژگی	توضیحات
تخصص علمی/حرفه‌ای	احاطه بر مبانی نظری و اصول عملی کتابداری از ملزومات کار در این رشته است
دقت و نکته‌سنجی	کتابدار موفق همواره دقیق و نکته‌سنج است
مطالعه فراوان و نقادانه	مطالعه مستمر یکی از ضروریات موفقیت در کتابداری است
تسلط بر یکی از زبان‌های روز	تسلط بر یکی از زبان‌های زنده مثل انگلیسی یا عربی برای کتابداران ضروری است
داشتن مهارت‌های ارتباطی	یک کتابدار موفق از مهارت‌های ارتباطی خوبی بهره‌مند است
آشنایی با مبانی روان‌شناسی	آگاهی از مبانی روان‌شناسی به برقراری ارتباط با کاربران کمک می‌کند
تلاش برای ارتقای دانش خود	کتابداران برای همگامی با فناوری، به تلاشی مستمر برای ارتقای دانش خود نیازمندند
مدیریت زمان، نظم و ترتیب	اداره حجم گسترده فعالیت‌های کتابخانه مستلزم مدیریت زمان، نظم و ترتیب است
خوش‌بینی خردمندانه	کتابداران موفق نسبت به آینده این حرفه/علم خوش‌بین و امیدوارند
انعطاف‌پذیری و شکیبایی	انعطاف‌پذیری در کار، آمادگی برای تغییر و مدارا با کاربران و شکیبایی با آنان

ویژگی‌های یک کتابدار موفق:

پیوند ناگسستنی
کتابداری و اطلاع‌رسانی
با آموزش و پژوهش
در سطوح مختلف
مشخصه دیگری است که
کتابداری را در مقایسه با
فعالیت‌های دیگر ممتاز
می‌سازد

گوناگون را از هم تفکیک می‌کند، کمرنگ شده و جای خود را به پیوندهای تازه میان این علوم بخشیده است. از سویی دیگر به دلیل تنوع زمینه‌های فعالیت کتابخانه‌ها، کتابداران با اغلب اقشار جامعه ارتباط دارند و این موضوع بر اهمیت رویکردی فرهنگی و اجتماعی این حرفه/علم می‌افزاید. پیوند ناگسستنی کتابداری و اطلاع‌رسانی با آموزش و پژوهش در سطوح مختلف مشخصه دیگری است که کتابداری را در مقایسه با فعالیت‌های دیگر ممتاز می‌سازد. در مجموع ویژگی‌های فوق معمولاً در کتابداران حس مفیدبودن ایجاد می‌کند و زمینه رضایت شغلی را برایشان فراهم می‌آورد.

ویژگی‌ها و مهارت‌های کتابدار موفق

موفقیت در هر حرفه مستلزم برخورداری از خصوصیات و مهارت‌هایی است که باید متناسب با آن حرفه باشد و کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز از این قاعده مستثنی نیست. گزیده‌ای از ویژگی‌هایی که به هر کتابدار در موفقیت شغلی او کمک می‌کند در جدول شماره نه آمده است. بدیهی است که نخستین عامل موفقیت حرفه‌ای یک کتابدار داشتن دانش تخصصی

متفاوت همیشه برای کتابداران فرصت‌های یادگیری مغتنمی وجود دارد که به کار کتابداری و اطلاع‌رسانی جذابیت و طراوت خاصی می‌بخشد. علاوه بر این، ماهیت میان‌رشته‌ای کتابداری و اطلاع‌رسانی خصوصیت دیگری از این حرفه/علم به شمار می‌آید که بر جذابیت آن می‌افزاید و زمینه را برای ویژگی دیگر آن یعنی گستردگی و عمق موضوع‌های مورد بحث کتابداران مهیا می‌سازد. طی سال‌های اخیر زمینه‌های فراوانی برای همکاری پژوهشگران رشته‌های مختلف در مطالعات و پروژه‌های مبتنی بر رویکرد میان‌رشته‌ای^{۳۶} فراهم شده است.

منظور از رویکرد میان‌رشته‌ای و واژه‌های مرتبط با آن مثل مطالعات چندرشته‌ای^{۳۷} و فرارشته‌ای^{۳۸} مطالعاتی است که در آن افراد از مرزهای تخصص خود فراتر رفته و ضمن برقراری تعامل با متخصصان سایر رشته‌ها از دانش آنان بهره‌مند می‌شوند و از این رهگذر بر غنای علمی کارهای پژوهشی خود می‌افزایند. در رویکرد بین‌رشته‌ای که امروزه افق‌های تازه‌ای را برای محققان بسیاری از رشته‌ها گشوده است، مرزهای قراردادی و تعریف‌شده گذشته که علوم

جدول ۱۰. شاخص‌های پیشرفت کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران

شاخص	توضیحات
گسترش تولیدات علمی	انتشار کتاب‌ها و مقالات کتابداری به زبان فارسی افزایش یافته است
حضور در عرصه‌های جهانی	سهم کتابداران ایرانی در تولید منابع به زبان انگلیسی نسبت به گذشته بیشتر شده است
گسترش آموزش عالی	گروه‌های آموزشی تازه‌تأسیس و تحصیلات تکمیلی تا مقطع دکتری گسترش یافته
تجهیز کتابخانه‌ها به فناوری‌ها	تعداد بیشتری از کتابخانه‌ها به فناوری‌های نوین مجهز شده‌اند
توسعه نظام‌های رایانه‌ای	نقش کتابداران در طراحی نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه‌ای مؤثرتر از گذشته است
افزایش سهم مدیریتی کتابداران	سهم دانش‌آموختگان کتابداری در مدیریت کتابخانه‌ها نسبت به گذشته بیشتر شده
تولد مجدد انجمن کتابداری	انجمن کتابداری در سال ۱۳۷۹ دوباره متولد شد و شاخه‌های استانی آن شکل گرفت
افزایش کمی و کیفی پژوهش	امروزه بر تعداد و تنوع پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی افزوده شده است
گسترش همایش‌های تخصصی	هرساله همایش‌های ملی بیشتر و با رویکرد تخصصی‌تر نسبت به گذشته برگزار می‌شود
سایر موارد	انتشار دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، بازنگری در برنامه‌های درسی و ...

شاخص‌های پیشرفت کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران

کتابدار موفق همواره دقیق و نکته‌سنج است، زیرا در بسیاری از فعالیت‌های معمول این حرفه/علم، مثل نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی یا خدمات مرجع دقت و نکته‌سنجی کاملاً ضروری است

منطقی بین فعالیت‌های خود برقرار سازد. در نهایت کتابداران موفق معمولاً نسبت به ارزشمندی کاری که انجام می‌دهند آگاه بوده و در کارشان صبور و شکبیا هستند.

شاخص‌های پیشرفت کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران

خوشبختانه طی سال‌های اخیر تحولات مثبت و امیدوارکننده‌ای در کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران رخ داده و دستاوردهای ارزنده‌ای حاصل شده که شاخص‌هایی از آنها در جدول شماره ده آمده است.

از آن جمله می‌توان به گسترش تولیدات علمی در زمینه کتابداری به زبان فارسی و گسترش تحصیلات تکمیلی در این رشته اشاره کرد. همچنین حضور کتابداران ایرانی در عرصه‌های بین‌المللی مؤثرتر و پررنگ‌تر از گذشته شده است و انعکاس این حضور با رشد تعداد مقاله‌های انگلیسی کتابداران ایرانی در مجلات و کنفرانس‌های بین‌المللی قابل مشاهده است.

همچنین مشارکت بیشتر کتابداران در طراحی و توسعه برنامه‌های خودکارسازی کتابخانه‌ها و تعامل مؤثرتر آنان با

است، مثل هر فعالیت تخصصی احاطه بر مبانی نظری و اصول عملی کتابداری از ملزومات کار در این رشته است.

علاوه بر این کتابدار موفق همواره دقیق و نکته‌سنج است، زیرا در بسیاری از فعالیت‌های معمول این حرفه/علم، مثل نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی یا خدمات مرجع دقت و نکته‌سنجی کاملاً ضروری است. در عین حال کتابداران موفق معمولاً خود اهل مطالعه هستند و مطالعه آنان با رویکردی تحلیلی و نقادانه است. به دلیل آنکه بسیاری از منابعی که کتابداران با آنها سروکار دارند، به زبان‌های زنده دنیا مثل انگلیسی یا عربی است، تسلط بر حداقل یک زبان زنده دنیا برای موفقیت در کار کتابداری کاملاً ضروری است. در کنار ویژگی‌های فوق، کتابداران نیازمند داشتن مهارت‌های ارتباطی هستند تا بتوانند با کاربران ارتباط برقرار کنند و به همین دلیل آشنایی با مبانی روان‌شناسی نیز در این زمینه مفید است. در ضمن، به دلیل پیشرفت بی‌وقفه در فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، هر کتابدار موفق باید برای ارتقای دانش خود همواره در تلاش باشد و با برخورداری از مدیریت زمان و نظم و ترتیب تناسبی

13. Cybermetrics
14. Interdisciplinary Nature of LIS
15. Textual Information Retrieval
16. Image Retrieval
17. Enhancing Information Accessibility
18. Interactive Websites with Educational Approach
19. Mobile Libraries
20. Flexibility, Compactness, Accessibility, Extensibility, Variety, Organization, Comfort, Constant, Safety/Security and Economic
21. Efficient Information Seeking Methods
22. Virtual Library Tours
23. Enhancement of User Interfaces
24. Online Public Access Catalogues (OPAC)
25. Interdisciplinary Approach
26. Special Interest Group of Information Retrieval (SIGIR)
27. European Conference in Information Retrieval (ECIR)
28. Information Seeking in Context
29. Human-Computer Interaction (HCI)
30. ICT Strategic Planning
31. Evaluation of Information Systems
32. Knowledge Management
33. Human Computer Interaction (HCI)
34. More User-friendly and Efficient Search Tools
35. Web 2.0 and Web-based Databases
36. Interdisciplinary Approach
37. Multidisciplinary Research
38. Trans-disciplinary Research

متخصصان رایانه در کشور، نشان‌دهنده حضور پررنگ‌تر کتابداران در امور رایانه‌ای مربوط به کتابخانه‌هاست. افزون بر این، به دلیل افزایش تعداد دانش‌آموختگان کتابداری در مقاطع تحصیلات تکمیلی بر سهم کتابداران در مدیریت کتابخانه‌ها افزوده شده است و نسبت به گذشته کتابخانه‌های بیشتری از سوی متخصصان این حرفه/علم مدیریت می‌شوند، اگرچه هنوز تا وضع مطلوب فاصله نسبتاً زیادی وجود دارد. تولد مجدد انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی در سال ۱۳۷۹ در کنار سایر موارد مثل گسترش پژوهش در کتابداری و افزایش تعداد و تنوع همایش‌های ملی، نشانه‌های روشن دیگری از پیشرفت‌های کتابداری در کشور است.

نتیجه و سخن پایانی

آنچه در این مقاله آمد درواقع تصویری کلی از کتابداری و اطلاع‌رسانی بود، که از سویی به‌منزله حرفه‌ای کهن سابقه‌ای طولانی دارد و از سویی دیگر به‌عنوان رشته‌ای دانشگاهی نسبتاً جوان محسوب می‌شود. کاملاً بدیهی است هریک از موارد مطرح‌شده در اینجا می‌تواند موضوع صدها مقاله و ده‌ها پژوهش مستقل باشد. اما همان‌طور که در مقدمه گفته شد، هدف از نگارش این مقاله بیش از هرچیز ترسیم یک طرح کلی از این حرفه/علم و تبیین وجوه اصلی آن بود. ذکر موارد صدگانه در این مقاله نشان‌دهنده گستردگی حرفه/علم کتابداری و اطلاع‌رسانی است و هریک از این جستارها می‌توانند زمینه‌های پرباری را برای مطالعه و پژوهش برای دانشجویان این رشته فراهم آورد.

پی‌نوشت‌ها:

1. mansourian@tmu.ac.ir
2. Profession/Science
3. Ontology
4. Scientometrics
5. Selective Dissemination of Information (SDI)
6. Independent Learners
7. Lifelong Learning
8. Thesaurus
9. Information Storage and Retrieval
10. Bibliometrics
11. Scientometrics
12. Informetrics

مآخذ:

۱. حری، عباس (۱۳۸۱). دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۲. سلطانی، پوری و فروردین راستین (۱۳۷۹). دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: فرهنگ معاصر.